музичної культури, який мав 500 слухачів з планом на 17 лекцій-концертів. Колектив філармонії активно гастролює по області і Україні.[29]

Все вище проаналізоване дозволяє стверджувати, що культура, освіта та мистецтво двадцятих-тридцятих років XX сторіччя розвивались досить бурхливо і довго служили джерелом творчої енергії, що згодом дала нашій країні багатьох переможців і лауреатів світових конкурсів і фестивалів, допомогли народитись новим театрам, навчальним закладам і професійним мистецьким колективам.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Слово Подолії. – 1918. – 26 липня;2.Вісті. – 1920. –№52. – 15 квітня; 1921. – 28 серпня;3.Рабочая крестьянская газета. – 1923. – 9 червня; 4.Червоний край. – 1925. – 6 лютого; 1924. – 15 листопада, 1927. – 24 червня; 5.Червоний шлях. – 1923. - №8; 6.Більшовицька правда. – 1937. – 21 січня ;1937. – 22 вересня; 7.Н. Кушка Увертюра // Вінниччина. – 1997. – 24 квітня; 8.Поділля в роки громадянської війни: Документи і матеріали – Вінниця, 1959. – 485 с.; 9.Вінниця: Історичний нарис. / ред. В. Птущенко. – Вінниця, 1964. – 353 с.; 10. В. Святелик Сімдесятиріччю утворення Тульчинської народної самодіяльної капели присвячується. – Тульчин, 1990. – 26 с.; 11.ДАВО. – Ф. Р. – 254. – Оп. 1. – Спр. 651. – Арк. 3;12.Слово Подолії. – 1928. – 26 липня;13.Поділля в роки громадянської війни. – Вінниця, 1959.- С. 335; 14.Вісті. – 1920. –№52. – 15 квітня; 15.Рабочая крестьянская газета. – 1923. – 9 червня; 16.Червоний край. – 1925. – 6 лютого;17. ДАВО. – Ф. Р. – 254. – Оп. 1. – Спр. 651. – Арк. 3;18. Вісті. – 1921.– 28 серпня;19. Поділля в роки громадянської війни. – Вінниця, 1959. – С.311; 20.Вінниця. Історичний нарис. – Вінниця, 1964. – С. 204; 21.Там само. - С. 105-106; 22.Червоний край. – 1924. – 15 листопада; 23.Червоний шлях. – 1923. - №8; 24. В. Святелик Сімдесятиріччю утворення Тульчинської народної капели присвячується. – Тульчин, 1990. – С.14; 25.Червоний край. – 1927. – 24 червня; 26.В. Святелик Сімдесятиріччю утворення Тульчинської народної самодіяльної капели присвячується. – Тульчин, 1990. – С. 16;27.Н. Кушка Увертюра // Вінниччина. – 1997. – 24 квітня; 28. Більшовицька правда. – 1937. – 21 січня; 29. Більшовицька правда. – 1937. – 22 вересня.

Т.Р. Соломонова

СТАНОВЛЕННЯ ВІННИЦЬКОЇ ФІЛІЇ ВСЕНАРОДНОЇ БІБЛІОТЕКИ ПРИ УАН (ВУАН)

На тлі активізації історико-бібліотечних досліджень в Україні книгозбірні Поділля досі залишаються поза належною увагою сучасних вітчизняних вчених. Серед вже розглянутих бібліотек знаходиться Вінницька філія Всенародної бібліотеки ВУАН (1920-1930). Перші спроби студіювання її історії були зроблені наприкінці 90-х років XX ст. під час підготовки до святкування 80-річчя Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі – НБУВ), коли з'явилися публікації Л.А. Дубровіної, О.С. Онищенка[1] та Н.М. Зубкової[2], а також Б.В. Грановського, М.С. Шлеймович і Т.Р. Соломонової[3], основані переважно на матеріалах архіву НБУВ. Дослідження долі родових бібліотек польської шляхти Поділля після націоналізації 1919-1920 років допомогло розкрити джерела формування первинного фонду Філії[4]. У даній статті вже на основі виявлених матеріалів із залученням матеріалів Державного архіву Вінницької області спробуємо охарактеризувати становлення ВФ як першої наукової бібліотеки в регіоні.

На основі націоналізованих впродовж 1919-1920 років бібліотек Поділля, що опинилися у приміщенні Вінницького обласного архіву, за пропозицією його керівника Ю.С. Александровича і за активної підтримки представника УАН В.А. Камінського Тимчасовим комітетом для створення Всенародної бібліотеки України (Київ) 26 серпня 1920 року було прийнято рішення клопотати перед місцевою владою про утворення її Вінницької філії (далі – ВФ)[5]. За наказом №806 Подільського губернського військово-революційного комітету від 23 вересня обласний архів передавав бібліотеці книжки, газети, відозви, оголошення та іншу друковану продукцію, рукописи, справи, документи, портрети, малюнки, старожитності, а також весь другий поверх помешкання "Мури" (12 кімнат) з меблями[6].

В умовах спішної евакуації та загальної паніки в зв'язку з наступом польських військ В.Камінський згуртував місцеві громадські організації та діячів культури, щоб 27 вересня створити Тимчасовий комітет для прийому архіву й улаштування ВФ[7].

На першому організаційному зібранні 30 вересня 1920 року існування такого комітету було визнано правомірним. В основу його діяльності було покладено інструкцію Тимчасового комітету для заснування Національної бібліотеки Української держави в м.Києві та статут цієї бібліотеки[8]. Київська адміністрація залишила за собою право керувати загальними справами, а згодом надала ВФ

"повну можливість й свободу виявлення ініціативи Комітету відповідно потребам і умовам місцевого життя"[9].

До складу першого Тимчасового комітету входили: від УАН – В.А. Камінський, від товариства "Просвіта" – П.Ю. П'ясецький та О.Г. Кицай, від Спілки працівників народної освіти – В.В. Пфейфер і А.В. Файнівський, від Вінспоживсоюзу – Й.К. Скотинський, від Гоголівської бібліотеки – Б.Д. Веремкович, від Подільського товариства охорони старовини та мистецтва – О.К. Бабенко, від Вінницького обласного архіву – Ю.С. Александрович. Очолити ВФ мав Борис Дементійович Веремкович, завідувач Гоголівської міської бібліотеки, але губревком його не затвердив на вимогу губнаросвіти, що не хотіла залишатися без такого працівника. Тимчасово виконуючим обов'язки директора книгозбірні було призначено В.Є. Лоє[10], згодом, з 15 лютого 1921 року – В.В. Пфейфера[11], а у березні 1922 року ним був вже В.Д. Отамановський[12].

Метою комітету було "закласти та влаштувати велику книгозбірню місцевого значення по всіх паростях людського знання, де було б згуртовано все книжкове багатство, яке є на Поділлі"[13], а для цього потрібно розробити статут бібліотеки, скласти кошторис і штати, описати та каталогізувати наявний бібліотечний фонд, продовжити його комплектування, створити умови для праці бібліотекарів і читачів.

Комітет під головуванням спочатку В.Камінського, а згодом П.П'ясецького вирішив основні організаційні питання про передачу літератури, структуру Філії, кадрові питання, збирання фондів. Вже в перші дні з'ясувалося, що 40 тис. томів не заінвентаризовані. Приймати їх довелося без укладання реєстрів, з наступною повною бібліотечною обробкою[14]. Тут знаходилися рештки родових бібліотек польської шляхти, зокрема Грохольських, Руссановських, Бнінських. У дещо кращому стані були згодом отримані 5 тис. книг – від Вінницького товариства "Просвіта" (що стали основою відділу україніки), 4 тис. – від сільськогосподарської бібліотеки губземвідділу (мабуть, колишня бібліотека Подільського товариства сільського господарства та сільськогосподарської промисловості). Від губнаросвіти було отримано 15 тис. книг з колишніх приватних бібліотек переважно іноземними мовами наукового змісту, 4 тис. – з мистецтва, 1 тис. – богослов'я тощо[15]. Гоголівська міська бібліотека передала 185 книг, більшість з яких складали окремі томи „Свода законов Российской империи"[16].

За штатним розкладом (нормативи ВБ при УАН) адміністративно-бібліотечного персоналу мало бути до 40 осіб[17], проте впродовж всього періоду існування книгозбірні працювало 8-10 осіб. 1921 року фаховий досвід мали В.Є Лоє (7 років), В.В. Пфейфер (5), В.Д. Отамановський (3), В.В. Топачевська (1), решта опановувала професію на ходу[18].

6 вересня 1921 року було затверджено перший статут ВФ[19], згідно з яким передбачалося створити в її складі сім основних відділів: загальний, україніка з підрозділом подоліки, газетно-журнальний, рукописи і стародруки, сходознавство з підрозділом юдаїки, читальня та "каталоги"[20]. Книгозбірня адміністративно і науково підпорядковувалася ВБУ при ВУАН (з червня 1921 р. ВБ при УАН перейменовано у ВБУ при ВУАН). Передбачалась і фінансова залежність, але через неспроможність ВУАН своєчасно і повною мірою фінансувати її виникали численні організаційні та економічні проблеми. Бібліотека вимушена була на перших порах звертатися до різних місцевих організацій ("Просвіти", губнаросвіти) за позиками, а пізніше повертати позичене[21], тобто працювати в борг. Але "завдяки високоавторитетним листам А.Ю. Кримського до найвідповідальніших вищих губустанов Поділля Філія одержувала матеріальну допомогу й порятунок тоді навіть, коли її становище було, здавалося, безнадійним"[22]. Разом з тим ставлення до неї місцевої влади характеризують, наприклад, такі дані: на засіданні Подгубревкому 26 серпня 1921 року ВФ було надано позику у 3 млн. 244 тис. 627 крб., а на засіданні 15 грудня цього ж року губздороввідділу для друку книги Є.Фішензона "Плевро-туберкульоз і його лікування" – 13 млн. крб. (навіть з врахуванням інфляції – велика різниця!)[23].

Попри катастрофічну нестачу коштів, палива, освітлення, меблів, брак досвіду працівників бібліотеки, безладдя з бібліотечним фондом вже через декілька місяців – 7 березня 1921 року – вдалося відкрити читальню, де для користування стали доступними книги з україніки, російської історії та медицини, а згодом історії революції та мистецтва.

На початку цього ж року, задля збереження у цілісності бібліотечного фонду, ВФ отримала охоронні листи від ВУАН за підписом її неодмінного секретаря академіка А.Ю. Кримського і від наркомату освіти за підписом наркома Г.Ф. Гринька. Згідно з ними Філія як бібліотека академічного типу мала право збирати та використовувати літературу будь-якого змісту. Цей захист став у нагоді, коли губернське ДПУ спробувало цензурувати бібліотечний фонд, зокрема, вилучило такі, на його погляд, антирадянські книжки: "Курс історії України" Д.Дорошенка, "Коротка історія України"

І.Крип'якевича, "Курс географії України" А.Хоменка[24]. Певного клопоту завдавала діяльність Ревіндикаційної комісії (Москва) щодо вилучення культурних цінностей, що колись належали полякам, і які слід було, за наявності необхідних документів, повернути колишнім власникам[25].

Крім книг, бібліотека намагалася збирати інші види письмових джерел. Зокрема, у цей період у Замотина-Ширяя було придбано 17 грамот XVII-XVIII ст. за підписами І.Мазепи, Д.Апостола, І.Скоропадського, М.Миклашевського, Петра І[26].

ВФ виконувала й доручення ВБУ. Зокрема, у Вінниці було придбано і передано до Києва архів українського громадського і державного діяча, письменника Д.Марковича[27], перевезено бібліотеку М.Щербатової з Немирова до Вінниці, а згодом частково до Києва.

Комітет ВБУ при ВУАН надавав колективу посильну методичну і наукову допомогу. В березні 1921 року до Вінниці був відряджений голова ради бібліотекарів ВБУ Ю.О. Меженко-Іванов для "інформування та інструктування". За його участю у ВФ було запроваджено міжнародну децимальну систему класифікації, прочитано цикл лекцій (12 годин) з питань бібліотекознавства і бібліографії, а також розроблені засади взаємовигідного книгообміну[28].

Вже у середині 1921 року ВФ склала списки тієї літератури, якої їй не вистачало, особливо з україніки[29].

У серпні 1921 року до ВБУ для бібліографічного опису було передано 31 стародрук, з яких 2 – XVI ст., 11 – XVII ст., решта – XVIII ст. Книги друковані у Кракові, Львові, Любліні, Антверпені, Амстердамі, Франкфурті польською, французькою, англійською, німецькою мовами та латиною[30]. Згодом їх було запропоновано для книгообміну.

У березні 1922 року до Києва відправили 589 видань, що були відібрані для III (соціально-економічного) відділу ВУАН професором С.М. Іваницьким-Василенком. Серед них переважали видання XVIII – початку XIX ст.[31]. Натомість Філія отримала у квітні 447 і в травні – 1 251 книг. Це були повні комплекти „Киевской старины", "Университетских известий" (Київ), "Трудов Киевской духовной академии", "Чтений в Историческом обществе Нестора-летописца", "Архива Юго-Западной России", "Журнала Министерства народного просвещения", "Літературно-наукового вісника", "Записок НТШ", "Записок Українського наукового товариства в Києві", численні монографії з історії та культури України, підручники для вищої школи[32].

Після ознайомлення у серпні 1922 року з фондами бібліотеки академік В.Перетц рекомендував забрати до ВБУ 13 кириличних стародруків релігійного змісту та 18 рукописів, серед яких були господарчі документи з маєтків Поділля, приватне листування польських шляхтичів, архів М.Щербатової, цехові книжки ремісників м.Летичева, художні твори польських авторів[33].

У липні 1923 року ВФ з перевіркою відвідав С.П. Пастернак, тодішній директор ВБУ, який дійшов такого висновку: "Взагалі праця Філії бібліотеки, приймаючи на увагу тяжкі фінансові обставини, як з боку технічно-бібліотечного, так й з боку адміністративного цілком задовольняюча"[34]. Він відзначив деякі недоліки, зокрема недостатню увагу до статистики бібліотечної роботи, певні відмінності від вимог ВБУ в опрацюванні фонду.

ВФ неодноразово намагалася отримати державне фінансування, але марно. Знову вимушена була звертатися по допомогу до місцевої влади. Нарешті, 13 липня 1923 року підписано угоду між губнаросвітою та ВФ про її підпорядкування губнаросвіті, яка брала на себе обов'язок фінансового забезпечення, а завідувач губнаросвіти мав входити до складу Тимчасового комітету[35], що згодом негативно вплинуло на долю цієї установи. Філія залишалася під науково-адміністративним керуванням ВБУ, якій належав і бібліотечний фонд.

Основною статтею фінансових витрат була зарплатня працівників: з 50 327 крб. бюджету 1923 року – 44 513 крб.[36], тобто ~85% (як це нагадує становище бібліотек недавніх 90-х років XX ст.!) Тому про повноцінне своєчасне комплектування фондів шляхом купівлі не могло бути й мови. Певною допомогою стали здача в оренду двоповерхового кам'яного будинку, переданого місцевою владою, а також розпродаж дозволеного радянською цензурою краму націоналізованих книгарень. Отримані гроші спрямовувалися на придбання меблів, бібліотечної техніки та сучасної літератури[37]. Але навіть при такій скруті ВФ, на відміну від міських бібліотек (!), зберігала безкоштовне користування книгами для читачів.

Бібліотеці було передано книгозбірні колишнього Вінницького реального училища, Вінницької учительської семінарії, завдяки чому з'явилася можливість обмінювати дублетні примірники на необхідну літературу, наприклад, в Одесі на "Университетские записки Новороссийского университета"[38]. Суспільно-політичні друки книгозбірня отримувала за домовленістю від Київгубвидаву і Подгубвидаву. За звітній 1922/1923 рік було придбано 6 047 книг[39].

На той час читачам з 100 тис. книжок фонду було доступно до 50 тис., з яких каталоги відображали тільки понад 10 тис.[40], тобто основне навантаження у доборі літератури лягало на бібліотекарів. До 60% книжок були іноземними, не вистачало видань революційного часу, творів красного письменства, книг з історії письменства, історії соціальних знань, історії революції, технічної літератури, а сучасні друки практично не надходили через брак коштів[41]. Можливо, тому за перший квартал цього року в бібліотеці було тільки 225 відвідувачів, які отримали 388 книг[42].

Але вже наступного року прийшли відчутні зміни.

24 червня 1924 року Рада ВБУ при ВУАН визнала, що Тимчасовий комітет з утворення ВФ виконав в цілому свої завдання. Було затверджено новий статут ВФ, створено її наукову раду, до якої увійшли голова С.Д. Слемзін (зав.губнаросвітою), заступник проф. А.І. Ярошевич, секретар В.Д. Отамановський, члени проф. М.В. Безбородько, М.П. Сербін, Є.В. Троцюк[43]. Нарешті було призначено постійного директора, яким став В.Д. Отамановський.

Згідно із статутом ВФ мала: а) "зібрати якнайповнішу літературу по всіх науках і галузях знання всіх народів і всіх віків, всіма мовами друковану і писану; літературу українською мовою та з галузі українознавства; всю літературу, видану на території Подільського регіону, а також літературу, присвячену вивченню Поділля, де б і якою мовою не було її видано; б) утворити найзручніші для населення форми користування книжковими багатствами Філії; в) збирати, реєструвати і опрацьовувати весь бібліографічний матеріал свого району"[44].

Впродовж звітного 1923-1924 року було підготовлено до каталогізації літературу з правознавства, історії Росії та Польщі, польського красного письменства, виокремлено відділ літератури з марксизму. Бібліотечний фонд поповнився літературою з марксизму (1 000 кн.), подоліки (300), прикладних знань (300), сучасною белетристикою (200)[45]. ВФ отримувала майже 30 назв періодичних видань, переважно наукового змісту. Статистика опрацьованої літератури виглядала таким чином: відділ україніки – 8 609 прим. (зокрема, подоліки – 1 075), загальний з підвідділом сільськогосподарської літератури – 9 204, марксизму з підвідділом ленінізму – 1 376, раритетів – 51, тобто кількість каталогізованих друків майже подвоїлась порівняно з минулим роком. Зросли відвідування до 11 777, а книговидача – до 34 291 прим., тобто в десятки разів. Основний контингент читачів складали учні (65%)[46].

Бібліотека нарешті зуміла налагодити систематичну бібліографічну роботу. Було підготовлено рекомендаційні списки літератури подоліки, про марксизм, В.І. Леніна і його твори, про малярію, а також вчителям для перепідготовки.

Читачам було запропоновано виставки "Література для дітей та молоді", "Видання по точних та прикладних знаннях", "Видання ВУАН", "Сучасна періодика", "З нагоди 10-річчя імперіалістичної війни", "З нагоди Міжнародного дня кооперації", "Пам'яті Гутенберга", "15-річний ювілей Гната Юри". Найбільшою популярністю користувалася виставка "Пам'яті Гутенберга", присвячена 350-річчю українського друку, яку відвідали 4 978 осіб, зокрема у складі 122 екскурсій[47].

ВФ розгорнула активну наукову діяльність. Так, 15 березня 1924 року при ній було утворено громадський Кабінет виучування Поділля, що мав співпрацювати з комісією краєзнавства ВУАН. Його завданням передбачалося гуртування місцевих дослідників-краєзнавців, збирання подоліки, популяризація краєзнавчих знань, тобто основними напрямками діяльності були бібліотечно-бібліографічний, пам'яткоохоронний, видавничий та політосвітний[48]. До його складу входило близько 30 фахівців з різних галузей знань.

Кабінет здійснював широкомасштабне наукове вивчення регіону, наслідком якого стали 26 окремих випусків праць (ще 8 були готові до друку у 1930 році[49]), понад 10 поштових листівок з місцевими краєвидами, цикли публічних краєзнавчих лекцій, доповідей його наукових консультантів, зокрема В.Д. Отамановського "Вінницька філія Всенародної бібліотеки України та її науково-краєзнавча праця". Наукові видання, випущені протягом 1924-1929 років, у комплексі мали становити своєрідну енциклопедію поділлєзнавства за розділами: природа, економіка, історія регіону; місто Вінниця та його околиці; бібліографія Поділля та його видатні уродженці. Серед авторів Кабінету кліматолог Л.Данилов, ботанік О.Савостіянов, історик і бібліограф М.Білінський, фармаколог Л.Морейніс, інженер О.Бируля, А.Мерков, співробітники бібліотеки Л.Тимошенко, М.Хращевський, Н.Співачевська, В.Рот (Вінниця), зоолог В.Храневич, історик і археолог Ю.Сіцінський (Кам'янець-Подільський), академік С.Єфремов, економіст С.Городецький (Київ), директор бібліотеки Наукового товариства ім. Т.Шевченка історик І.Кревецький (Львів).

Бібліотекарі ВФ стали кістяком для створення бібліографічної секції Кабінету виучування Поділля, що прагнула скласти "Bibliographia Podolica", яка мала містити: а) усю літературу про Поділля незалежно від місця її видання; б) часописи, що виходили на території краю; в) твори

авторів-подолян та праці про них. Пошук краєзнавчих матеріалів мав проводитись "...на підставі реєстрів, складених науковими консультантами Кабінету виучування Поділля, та їхніх вказівок, на підставі покажчиків, каталогів та бібліографічних відділів у журналах, через систематичне опрацювання журналів та збірників..."[50].

Бібліографічні описи систематизувалися за міжнародною децимальною класифікацією, в межах кожної галузі – за алфавітом прізвищ авторів та назв видань. Редактором кожного відділу був певний науковий консультант Кабінету. Планувалося друкувати серію "Матеріали до історії друку та до бібліографії Поділля". Першим її томом став історико-бібліографічний збірник "Часописи Поділля". Другий том, присвячений продуктивним силам краю, мав виходити у трьох випусках: "Бібліографія економіки Поділля" (редактор – проф. А.Ярошевич), "Бібліографія флори Поділля" (проф. О.Савостіянов), "Бібліографія сільського господарства" (проф. С.Городецький). Третій том складався з двох випусків: історія та етнографія краю. На жаль, оприлюднено було тільки покажчик, присвячений пресі регіону, хоча є відомості, що були майже готові випуски з економіки та фольклору Поділля[51].

Видавнича діяльність здійснювалася за рахунок бібліотеки та була неприбутковою. Збитки відшкодовувалися фінансовою допомогою окрвиконкому. Окремі праці виходили коштом зацікавлених місцевих організацій, зокрема Вінокросвіти, секції наукових робітників та окрспілки Робосу, Тульчинської, Проскурівської, Миколаївської, Першотравенської округ, за підтримкою Укрдержплану тощо.

1924 рік став відправною точкою для подальшої планомірної, систематичної діяльності ВФ не тільки як культурно-освітньої установи, а й науково-дослідної інституції.

Отже, становлення ВФ як наукової бібліотеки відбувалося впродовж 1920-1924 років. За цей час вдалося врятувати книжкові багатства краю, створити умови для їх всебічного використання, організувати та очолити краєзнавчий рух в регіоні. ВФ не тільки була бібліотекою академічного типу з відповідними функціями, а й виконувала численні позапрофільні наукові та культурно-освітні завдання. Можна відзначити, що основний науковий напрямок діяльності Філії був пов'язаний з краєзнавством, зокрема краєзнавчою бібліографією. ВФ стала центром краєзнавства на теренах Східного Поділля завдяки чималим зусиллям її провідних працівників. Керівництву філії вдалося створити дієздатний потужний колектив бібліотечних працівників, які зуміли впродовж короткого відрізку часу налагодити повноцінне життя установи.

Економічний досвід діяльності ВФ: використання будь-якої нагоди для отримання додаткових надходжень і поповнення бібліотечних фондів: обмін, дар, купівлю, навіть комерційна діяльність – є актуальним і для нащадків.

На початку 20-х років в Україні було декілька спроб утворити бібліотеки академічного типу у провінції (Полтаві, Черкасах), де не було навіть вищих навчальних закладів. Це розглядалося як шлях до влаштування майбутніх наукових центрів у регіонах. Тільки ВФ стала першим вдалим свідомо реалізованим проектом створення наукової крайової бібліотеки Поділля.

Сучасна Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К.Тімірязєва, її наступниця, вдало продовжуючи традиції бібліографування літератури з краєзнавства, може відродити традиції Філії і стати координатором краєзнавчої роботи в краї. На її базі може працювати обласне товариство краєзнавців.

Хоча ВФ практично не створила повноцінного відділу стародруків, але завдяки збереженому нею фонду стародавньої книги тепер постав відділ рідкісної та цінної книги ВОУНБ ім. К.Тімірязєва, що має вивчити книжкові багатства книгозбірні, ввести їх у науковий обіг, відкрити для користування читачам.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1.Історія Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. 1918-1941 / Л.А. Дубровіна, О.С. Онищенко; НАН України. Нац. б-ка України ім. В.І.Вернадського. - К.: НБУВ, 1998. - 337 с.; 2. Дубровіна Л.А., Зубкова Н.М. З історії створення Вінницької філії Всенародної бібілотеки України // Наук. праці НБУВ.- К., 1998.- Вип.1.- С.26-28; 3. Грановський Б.В., Соломонова Т.Р., Шлеймович М.С. Вінницька філія Всенародної бібліотеки при УАН (ВУАН): фундація, діяльність, здобутки (1920-1930) // Там само.- С. 29-38; 4. Соломонова Т.Р. Родові бібліотеки польської шляхти XVIII – початку XX ст.: вінницька сторінка // Вінниччина: минуле та сьогодення: Краєзн. дослід.: Матеріали XX Вінниц. наук. іст.-краєзн. конф. 27-28 жовт. 2005 р.- Вінниця, 2005.- С. 67-73; 5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі – ІР НБУВ). Архів НБУВ.- Спр.23.- Арк. 23; 6. Там само.- Арк. 1; 7. Там само.- Арк.2, 26-27; 8. Там само.- Арк.3-4; 9. Там само.- Спр. 40.- Арк.27-28; 10. Там само.- Спр.56.- Арк.2; 11. Там само.- Спр.40.- Арк.24; 12. Державний архів

Вінницької області (далі – ДАВО).- Ф.Р-254.- Оп.1.- Спр.279.- Арк.50; 13. ІР НБУВ. Архів НБУВ.- Спр.33.- Арк.33; 14. Там само.- Спр.23.- Арк.8; 15. Там само.- Спр.39.- Арк.42; 16. Там само.- Спр.1.- Арк.289; 17. Там само.- Спр.23.- Арк.14; 18. Там само.- Спр.39.- Арк.9; 19. Там само.- Спр.58.- Арк.2; 20. Там само.- Спр.23.- Арк. 14; 21. Там само.- Спр.39.- Арк.44; 22. Там само.- Спр.77.- Арк.13; 23. ДАВО.- Ф.Р-254.- Оп.1.- Спр.500.- Арк.99(зв.), 125(зв.); 24. ІР НБУВ. Архів НБУВ.- Спр.58.- Арк.83; 25. [Отамановський В.Д.] Автобіографія ув'язненого Валентина Отамановського // Поділ. старовина: Наук. зб. / Вінниц. обл. краєзн. музей.- Вінниця, 1993.- С.19; 26. Там само.- Спр.58.- Арк.3; 27. Там само.- Спр.40.- Арк.32; 28. Там само.- Спр.39.- Арк.52-53; 29. Там само.- Арк.27-32; 30. Там само.- Арк.25-26; 31. Там само.- Спр.58.- Арк.25-39; 32. Там само.- Арк.15-24, 40-65; 33. Там само.- Арк. 72-73; 34. Там само.- Спр. 78.- Арк. 6; 35. Там само.- Арк.37; 36. ДАВО.- Ф.Р-254.- Оп.1.- Спр.500.- Арк.36; 37. ІР НБУВ. Архів НБУВ.- Спр. 77.- Арк.4; 38. Там само.- Арк.14; 39. Там само.- Арк.19; 40. Там само.- Спр.58.- Арк.2-3; Спр.77.- Арк.14; 41. Там само.- Спр. 78.- Арк.55; 42. Там само; 43. Там само.- Спр.100.- Арк.1; 44. Там само.- Спр.339.- Арк.1; 45. Там само.- Спр.100.- Арк.2; 46. Там само.- Арк.3; 47. Там само.- Арк.7(зв.); 48. ДАВО.- Ф.Р-522.- Оп.1.- Спр.38.- Арк.32-32(зв.); 49. Там само.- Ф.Р-256.- Оп.3.- Спр.44.- Арк.56; 50. Звідомлення Бібліографічної секції Кабінету виучування Поділля з 1 квітня 1926 р. до 1 квітня 1928 р. / Вінниц. філ. Всенар. б-ки України; Каб. виучування Поділля.- Вінниця, 1928.- С.IV.- (Вип. 21); 51.Там само.

О.А. Пойда

СОФІЯ РУСОВА І ПОДІЛЛЯ

Наша благословенна Подільська земля, що викохала величезну когорту людей, які стали гордістю нації, має відношення і до людини, пам'ять якої ми сьогодні вшановуємо.

Педагог і літературознавець, мистецтвознавець і громадський діяч Софія Федорівна Русова та її прогресивна родина мала досить глибокі і довготривалі зв'язки із Поділлям. Ця тема на сьогоднішній день майже зовсім не досліджена, лише у словнику «З-над Божої ріки»[1] є невеличка стаття, що і спонукало нас працювати над її дослідженням. Значною мірою цьому прислужилися мемуари Софії Русової[2], що були опубліковані нещодавно.

Щоправда, причина, яка привела цю родину вперше до Вінниці, не була радісною. Старший син Русових Михайло, який був гордістю родини, майже доктор наук, зненацька захворів на невиліковну нервово-мозкову хворобу. Тому, вдаючись по допомогу до найбільших світил, Михайла привозять і до Вінниці, де він деякий час лікується в окружній психіатричній лікарні, що вважалась тоді найкращою в Україні. Родина винаймає навпроти лікарні дачу, на другому березі Бугу.

Уже перше знайомство Русових із нашим краєм залишило незабутній спогад. «Вінниця, взагалі Поділля, зробили на нас надзвичайне враження: чудовий Буг з своїми водоспадами, скелі, гори, скрізь камінь, або – на полі – чорна оксамитова земля – все так одріжнялося од нашої Чернігівщини, рівної, як долоня, з її болотами, пісками та темними борами, або хоч і від Полтавщини, яку ми знали більше з-понад Псла та Ворскли, тихих річок в низьких берегах, з піскуватим дном та чистою водою. Течія Буга була така прудка, скрізь виступало з його хвиль каміння, і сам нарід, що тут жив, значно відріжнявся і від наших чернігівських лапацонів, і від культурних полтавців. Тут населення було наче більше пригноблене, багато жило тут поляків, які поводились, наче дійсні господарі краю.»[3]

Модні лікування Михайла ефекту не дали і у 1909 році він помер. У зв'язку з цією трагічною подією вражає особлива відповідальність Софії Федорівни. Вона записала в мемуарах: «В той же вечір я мусила виїхати до Дерпта, де українська молодь чекала мене з рефератом про українську літературу. Громада замовила на цей день, не можна було одмовитись, але невимовно тяжко було читати».[4]

Однак, по смерті сина, Русави не забувають Поділля. Щоліта, як тільки наступали вакації, з 1909 до 1915 року, вони приїздили разом з сином Юрієм, де згодом придбали 2 десятини землі з садом і полем та невеличким будинком на 4 кімнати, продавши хутір на Борзенщині, куди майже ніколи не їздили через брак часу. Допомагав у придбанні нового майна їм відомий письменник Дмитро Маркович (Русова називає його у спогадах Маркевич), який і оселився поруч на Старому місті по вулиці Соборовській. Описуючи свій новий дім, Софія Русова стає надзвичайно поетичною: «Гарно було коло нашої хати: поле, ліс, через нього дорога до Буга, сила квіток, ягід. Особливо гарні були вечорі. Сонце золотить поля і Буг своїми останніми проміннями, біло-рожева гречка ніжно, наче молоком пахущим, обливає поле, а по другий бік дороги – високі жита стоять тихо й непорушно, деколи тільки від легесенького вітру захвилюються…»[5]